

УДК 378.147:159.942-021.484

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-76-79-85>

АЛЛА КОЛОМІЄЦЬ

<https://orcid.org/0000-0003-0536-0147>
allakolomiec2@gmail.com

доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ОЛЕСЯ ЖОВНИЧ

<https://orcid.org/0000-0001-6430-7341>
olesia.zhovnych@vspu.edu.ua

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

АНДРІЙ ЛИТВИН

<https://orcid.org/0000-0002-7755-9780>
avlytvyn@gmail.com

доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
вул. Клепарівська, 35, м. Львів

ТАЇСІЯ ТЕРТИЧНА

<https://orcid.org/0009-0003-2044-0185>
tayatertichna@gmail.com

аспірант кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

У статті проаналізовано наявні в Україні та за кордоном інформаційні ресурси щодо формування навичок емоційної стійкості в учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. Показано, що в умовах воєнного стану освіта в Україні продовжує функціонувати, долаючи величезний спектр проблем. Акцентовано увагу на тому, що, незважаючи на значне збільшення кількості стихійних лих, техногенних катастроф, соціальних і воєнних конфліктів у світі, проблеми організації освіти в надзвичайних ситуаціях не стали пріоритетними в наукових дослідженнях. В умовах перманентного та інтегрованого прояву надзвичайних ситуацій природного (пандемія COVID-19), техногенного (знеструмлення електромереж, відсутність зв'язку, аварії на станціях теплопостачання, пожежі), соціального (кібератаки, евакуація населення, псевдозамінування складів) та воєнного характеру (ракетні обстріли, атаки безпілотних апаратів, замінування територій тощо) характеру система освіти України намагається продовжувати своє функціонування. Це вимагає від учасників освітнього процесу неабияких фізичних, а головне – психологічних зусиль, оскільки всі вони працюють в умовах постійного стресу. Проте проблеми організації освіти в надзвичайних ситуаціях воєнного характеру ще не знайшли належного відображення в українській педагогічній науці. Тому зроблено висновок, що для України вкрай потрібними є подальші наукові дослідження щодо емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану, для якого характерними є часті прояви надзвичайних ситуацій різного характеру, та вироблення методик формування та розвитку навичок емоційної стійкості.

***Ключові слова:** воєнний стан, емоційна стійкість педагога, соціально-емоційні навички, навички емоційної стійкості, надзвичайні ситуації, організація освіти під час війни.*

DEVELOPMENT OF RESILIENCE SKILLS AMONG PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN EMERGENCIES

ALLA KOLOMIETS

<https://orcid.org/0000-0003-0536-0147>
allakolomiec2@gmail.com

Doctor hab of Pedagogy, Full Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Ostrozhskoho str., 32, Vinnytsia

OLEZIA ZHOVNYCH

<https://orcid.org/0000-0001-6430-7341>
olesia.zhovnych@vspu.edu.ua

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Ostrozhskoho str., 32, Vinnytsia

ANDRII LYTVYN

<https://orcid.org/0000-0002-7755-9780>
avlytvyn@gmail.com

Doctor of Pedagogical Science, Professor, Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Protection Lviv State University of Life Safety Kleparivska str., 35, Lviv

TAISIYA TERTICHNA

<https://orcid.org/0009-0003-2044-0185>
tayatertichna@gmail.com

PhD student Department of Pedagogy Professional Education and Educational Institutions Management Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University Ostrozhskoho str., 32, Vinnytsia

The article emphasizes that organizing the educational process during a state of war fosters collective hope for social change and improvements in life. It also alleviates people's fears of the future and the unknown, aiding educators and students in utilizing education as a tool for building a peaceful and just world in the future. The authors analyzed available informational resources in Ukraine and abroad concerning the development of emotional resilience skills among participants in the educational process amid emergencies. It's highlighted that despite a significant increase in natural disasters, technological catastrophes, social and military conflicts worldwide, issues related to organizing education in emergencies haven't become a priority in scientific research.

In the context of ongoing and integrated manifestations of extraordinary situations—be it natural (COVID-19 pandemic), technological (power outages, lack of communication, accidents in heating stations, fires), social (cyberattacks, population evacuations, false alerts in institutions), or military (rocket attacks, drone strikes, territorial threats, etc.)—the Ukrainian education system strives to continue functioning. This demands considerable physical and, more importantly, psychological efforts from educational participants, given that they all work under constant stress. However, the problems related to organizing education in emergencies of a military nature have yet to find proper reflection in Ukrainian pedagogical science.

One of the significant psychological factors for effective performance in emergency situations is emotional resilience, which reduces the negative impact of strong emotions, maintains readiness for action, and prevents severe stress. Therefore, the authors conclude that further scientific research on the emotional resilience of educational participants in situations of war, characterized by frequent occurrences of various emergencies, is crucial for Ukraine. Developing methodologies for fostering and enhancing emotional resilience skills is essential.

Key words: state of war, educators' emotional resilience, socio-emotional skills, emotional resilience skills, emergencies, organizing education during wartime.

У всьому світі щороку понад 50 мільйонів дітей перебувають у зонах стихійних лих або збройних конфліктів, які часто ставлять під загрозу не лише якість освіти, а й доступ до неї, що впливає на майбутнє цілих поколінь і майбутнє суспільства в цілому [28].

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну в нашій державі значно почастишали прояви надзвичайних ситуацій (НС), які, згідно з Національним класифікатором ДК «Класифікатор надзвичайних ситуацій» (КНС) 019:2010, поділяють на НС техногенного, природного, соціального та воєнного характеру [12]. До тривалого прояву такої НС природного характеру, як пандемія COVID-19, добавились численні проблеми від прояву НС техногенного (знеструмлення електромереж, відсутність зв'язку, аварії на станціях теплопостачання, пожежі), соціального (кібератаки, евакуація населення, псевдозамінування закладів) та воєнного характеру (ракетні обстріли, атаки безпілотних апаратів, замінування територій тощо) [4].

У таких умовах перманентного та інтегрованого прояву кількох видів НС різного характеру система освіти України намагається продовжувати своє функціонування. Це вимагає від учасників освітнього процесу неабияких фізичних, а головне – психологічних зусиль, оскільки всі вони працюють в умовах постійного стресу. За даними освітньої фундації GoGlobal за підтримки Finn Church Aid (FCA), на кінець 2023 року 78% опитаних педагогів повідомили, що відчувають спустошення та постійну втому, а 82% – стали тривожнішими після початку повномасштабної війни [20].

Тому актуальною є проблема формування в педагогів і здобувачів освіти навичок емоційної стійкості, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій [6].

У більшості досліджень про організацію навчання в умовах НС освіта визнана як необхідний чинник психологічної та соціальної допомоги дітям. Організація освітнього процесу навіть в умовах НС підтримує колективну надію на соціальні зміни та поліпшення життя, а також згладжує страхи людей перед майбутнім і невідомим і допомагає педагогам та учням використовувати освіту як інструмент розбудови мирного та справедливого світу в майбутньому [28].

Зокрема, фахівці з питань освіти в надзвичайних ситуаціях Альянсу «Врятуйте дітей», що базується у Великій Британії, С. Ніколаї та К. Тріплекхорн визначають освіту як інструмент захисту й намагаються з'ясувати, як воєнний конфлікт впливає на освіту дитини, і який вплив це має на її соціальний або когнітивний розвиток; як освіта може посилити фізичний і психосоціальний захист дітей; які ризики для дітей несе організація освіти в умовах надзвичайних ситуацій [33]. У дослідженнях [23; 24; 25] з'ясовано, що в дітей спостерігається посттравматичний синдром навіть через рік після виїзду із зони воєнного конфлікту.

Для надання психологічної допомоги дітям науковці розробляють відповідні посібники. Прикладом є посібник «Рекомендації щодо психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в надзвичайних ситуаціях», автори якого пропонують заходи, спрямовані на поліпшення психічного здоров'я та стійкості дітей і підлітків, які постраждали від війни та збройних конфліктів [26]. Готовність до правильного реагування на надзвичайні ситуації у світовій літературі описується як всеосяжні знання, навички, здібності та дії, необхідні для підготовки та реагування на загрозливі, фактичні або передбачувані хімічні, біологічні, радіологічні, ядерні або вибухові інциденти, техногенні інциденти, стихійні лиха або інші пов'язані події [34, с. 426].

Проте, незважаючи на значне збільшення кількості стихійних лих, техногенних катастроф, соціальних і воєнних конфліктів у світі, проблеми організації освіти в надзвичайних ситуаціях не стали пріоритетними в наукових дослідженнях. Тому науковці-педагоги наголошують на необхідності здійснювати психолого-педагогічні дослідження, щоб поліпшити розуміння зв'язків між освітою та захистом дітей у надзвичайних ситуаціях [33].

Мета статті – проаналізувати наявні в Україні та за кордоном інформаційні ресурси щодо формування навичок емоційної стійкості в учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій.

Одним із важливих психологічних чинників ефективності діяльності в умовах надзвичайних ситуацій, на думку психологів, є емоційна стійкість, яка зменшує негативний вплив сильних емоцій, підтримує готовність до дії, запобігає виникненню сильного стресу [13; 15; 18]. Погоджуємось із Ю. Жидецьким і Н. Попович, які зазначають: «дослідження сутності емоційної стійкості, шляхів і засобів її формування, підтримки та збереження є актуальним для сучасної педагогіки» [3] і наголошують на необхідності формування такої стійкості у викладачів. Проте їхнє дослідження було виконане ще в 2021 році, тобто без урахування стресогенних чинників воєнного стану.

На необхідності формування емоційної стійкості майбутніх учителів наголошують С. Пухно і Т. Щербак, які зазначають, що: «емоційна стійкість – це одна з важливих професійних якостей педагога, необхідних для збереження психічного здоров'я» [19, с.137].

В Україні наявні дослідження, що присвячені вивченню ролі емоцій та емоційних переживань у різних видах діяльності, зокрема навчальній (Т. Кириленко, Л. Семіченко, О. Чебикін та ін.). Наприклад, К. Пилипенко вважає, що: «володіти емоційною стійкістю в процесі професійної діяльності означає в умовах постійних змінюваних умов діяльності швидко знаходити рішення в складних ситуаціях і зберегти при цьому витримку і самоконтроль» [15, с.139].

Дослідники І. Аршава, Т. Кириленко та ін. трактують емоційну стійкість як властивість особистості, що забезпечує гармонію між усіма компонентами діяльності в емоційній ситуації і тим самим сприяє успішному здійсненню даної діяльності або досягненню поставленої мети [1; 5].

У дослідженні Н. Кордунової та Н. Дмитріюк визначено, що: «формування емоційної стійкості особистості відбувається в процесі адаптації до складних обставин життя і діяльності, є захисним потенціалом емоційної стійкості, що проявляється у збереженні продуктивної діяльності за умови впливу різних стрес-факторів». Адаптаційні можливості особистості до складних життєвих ситуацій, на переконання дослідників, залежать від емоційної стійкості. Автори акцентують увагу на емоційній нестійкості, яка може виступати як дестабілізуючий чинник професійної підготовки [9, с. 129-138].

На думку психологів, люди, в яких розвинені навички емоційної стійкості, вміють зберігати позитивний настрій навіть у складних ситуаціях, оскільки здатні концентрувати розум на вирішенні завдань, а не на пошуку проблем; вони готові до змін, мають нестандартне мислення; легко розривають старі шаблони та обмеження, якщо вони заважають на шляху до мети; спокійно сприймають невдачі та намагаються їх подолати; не дозволяють себе принижувати і не ображають інших; не витрачатимуть свою енергію на події, які зовсім від них не залежать; мають внутрішню силу і гармонію психічного та фізичного здоров'я, а також адекватну самооцінку [8; 18].

Отже, основними навичками емоційної стійкості є такі: здатність адаптуватися до змін, вміння не зациклюватися на невдачах; володіння власними емоціями та їх розумні прояви; повага до себе і до інших; вміння концентрувати свої здібності на те, що можна змінити на краще; здатність уникати провокацій і конфліктів. Усі ці навички дуже важливі в умовах НС, але, як показала практика організації освіти в умовах воєнного стану, їх недостатньо. Більш цінними є навички подолання тривожності, страху, депресії, паніки, апатії, прояви яких серед українського населення стають усе частішими.

Проте дослідження з формування умінь і навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в Україні ще не набули необхідних масштабів. Державна служба якості освіти проводила опитування, що стосувалися відчуттів педагогів, батьків, адміністрацій закладів освіти про те, як соціально-емоційні навички впливають на результати навчання, як діти поведуться в різних ситуаціях. За результатами таких опитувань громадські організації «ЕдКемп Україна», «Інститут розвитку освіти», «Ре: Освіта», а також Інститут вищої освіти НАПН України та Київський університет ім. Б. Грінченка визначили доцільність і можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа». До соціально-емоційних навичок, які ще називають м'якими, розробники програм їх розвитку відносять вміння комунікувати, співпереживати собі та іншим, керувати власними емоціями та розуміти емоції інших, працювати в команді, креативно й критично мислити тощо. Оскільки ці програми були розроблені в 2021 році, то цілком зрозуміло, що в них не були враховані навички емоційної стійкості в умовах воєнного стану.

Наразі ж це стало надважливим, адже діти навчаються під час повітряних тривог, інших стресових ситуацій, тож їхній психологічний стан може бути нестабільним. Зараз освітянам, як

ніколи, важливо розуміти, як і в який спосіб формуються соціально-емоційні навички. Очевидно, що це відбувається не лише в школі. Необхідно підібрати методи та інструменти, як їх виміряти, і пов'язати сформованість цих навичок із результатами навчання.

Проте організатори програм розвитку в учнів соціально-емоційних навичок усвідомлюють, що навіть самі гарні ідеї важко впроваджувати й масштабувати на рівні складних систем, якою є національна освіта. Тому вони пропонують почати з підготовки вчителів, які можуть відігравати роль тренера з емоційної стійкості [17]. Наприклад, з початку 2023 року в Луцькій громаді було започатковано проєкт «Емоційна стійкість», який, з поміж іншого, передбачав проведення тренінгу «Емоційна компетентність». Під час тренінгу учасники визначали маркери, які допомагають розвинути емоційну компетентність; робили різні практичні вправи для відчуття та вираження почуттів; базові емоції та базові психологічні потреби; аналізували психологічні завдання тренера з емоційної компетентності; вивчали ситуації впливу на учасників під час емоційних експресивних реакцій [17].

Проблеми організації освіти в надзвичайних ситуаціях воєнного характеру ще не знайшли належного відображення в українській педагогічній науці. Винятком є поодинокі статті, в яких узагальнено досвід навчання студентів, напрацьований зусиллями колективу медичного університету під час російсько-української війни [30]. За результатами вивчення досвіду організації освітнього процесу в початковій школі під час війни українська дослідниця О. Онопрієнко робить висновок, що вчителі потребували відповідного методичного супроводу для реалізації навчання в такий складний період [14, с.51].

Проте ні в Україні, ні в світі ще не розроблені програми розвитку навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах НС воєнного характеру. Винятком може бути програма EXCEL, створена під егідою ЮНІСЕФ, що спрямована на підлітків віком 10-17 років, які постраждали від збройних конфліктів. Програма EXCEL 2023 року має на меті поліпшити їхні навички грамотності, а також охопити широкий спектр тем, включаючи особисту безпеку, зловживання наркотиками, репродуктивне здоров'я та психосоціальні навички для формування впевненості, стійкості, подолання депресії [28].

Загалом ЮНІСЕФ та інші міжнародні інституції миру та безпеки, такі як Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй та регіональні організації намагаються надати пріоритет безпеці та благополуччю дітей, які опинились у зонах збройних конфліктів. Проте заклики цих організацій до лідерів країн щодо створення програм, спрямованих саме на психологічну допомогу дітям, часто залишались лише закликами. Тому особливо цінною для нашої держави стала спільна ініціатива Міністерства освіти і науки України та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні за підтримки Першої леді «Спільно до навчання» щодо підтримки освітнього процесу в умовах обмежень і викликів, спричинених війною [21].

Ініціатива «Спільно до навчання» спрямована на захист прав кожної дитини, створення можливостей для неперервного навчання навіть під час війни. У межах ініціативи передбачена підтримка освітнього процесу в школах, де це буде безпечно, а також у закладах, які працюватимуть онлайн; акцентовано увагу на необхідності «зміцнення емоційної стійкості дітей та їхніх сімей, що допомагає їм упоратися з труднощами та покращує їхній стан» [11]. На сайті, який є безкоштовним і постійно оновлюється, в розділі «Психологічна підтримка для дітей» зібрано матеріали, що можуть допомогти подолати наслідки складного психоемоційного стану. Педагоги та батьки можуть знайти інструкції з безпеки та психологічної підтримки. Передбачено підготовку волонтерів, які будуть здійснювати соціально-емоційне навчання, допомагаючи дітям здобувати й підтримувати життєві навички [21].

Особливо цінними в плані розвитку навичок емоційної стійкості вважаємо вправи на подолання стресу та напруги, які, за твердженням психологині С. Ройз, допомагають впоратися зі стресом, зрозуміти власні емоції та знайти підтримку у собі та близьких, зберегти стійкість у стресових умовах. Надзвичайно цікавим, зрозумілим і корисним вважаємо практикум для дітей і підлітків «Твоя сила», в якому авторка С. Ройз пропонує конкретні вправи для учнів різного віку [22]. Такі вправи, на наше глибоке переконання, мають знайти місце у змісті професійної підготовки майбутніх педагогів.

Окрім того, педагоги мають володіти знаннями про ефективні практики соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН), які варто застосовувати під час воєнного стану, щоб заспокоїтись самому і заспокоїти учнів. Розробку і впровадження цих практик було розпочато в Україні ще з 2019 року, а застосування під час війни підтвердило їх ефективність [16].

В основу цих практик покладено закордонний досвід. Тому погоджуємось з науковцями, що необхідно вивчати світовий досвід організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час [7, с.165], а також з тим, що ознайомлення майбутніх учителів з досягненнями зарубіжних дослідників і впровадження їх методичних розробок буде сприяти вдосконаленню їхньої особистісно-професійної підготовки, зокрема, розвитку резильєнтності, яка проявляється у спроможності до посттравматичного зростання, тобто підвищення попереднього рівня

функціонування після пережитого стресу [2, с.112]. Проте звертаємо увагу на те, що в зарубіжній психології резильєнтність як обов'язкову здатність для вчителя в умовах сучасної нестабільності та постійного стресу науковці пов'язують переважно із соціальними викликами, професійним вигоранням тощо, а емоційними чинниками резильєнтності визначені емпатія, надія, соціальна та емоційна компетентність [27; 29; 31; 32].

Тому схоже на те, що українським психологам і педагогам доведеться самотужки розробляти методики й технології формування в майбутніх учителів навичок емоційної стійкості, як основи їхнього емоційного інтелекту та емоційної культури. Техніки саморегуляції емоційних станів і проявів ми знайшли у монографії українського психолога О. Малхазова [10]. Проте автор ще не встиг у своїй монографії 2022 року видання врахувати всі особливості організації освітнього процесу в умовах війни. Більш цінними будуть дослідження проблем організації освіти під час воєнного стану та механізмів психологічного супроводу людей, які опинились в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема й учасників освітнього процесу [18].

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану освіта в Україні продовжує функціонувати, долаючи величезний спектр проблем. Проте проблеми організації освіти в надзвичайних ситуаціях воєнного характеру ще не знайшли належного відображення в українській педагогічній науці. Тому вкрай потрібними є подальші наукові дослідження щодо емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану, для якого характерними є часті прояви надзвичайних ситуацій різного характеру.

Література

1. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: монографія. Д.: Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
2. Галузяк В., Бойко В. Формування резильєнтності майбутніх учителів як предмет досліджень у зарубіжній психології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: педагогіка і психологія. 2023. Випуск 75. С. 103-114.
3. Жидецький Ю., Попович Н. Розвиток у викладачів емоційної стійкості. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4087>
4. Іванчук А., Красильникова І., Марущак О. Формування у студентів інтересу до вивчення закономірностей надзвичайних ситуацій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: педагогіка і психологія. 2023. Вип. 75. С.31-36.
5. Кириленко Т. С. Аналіз емоційного світу особистості: теоретичні положення, прояви та методичні прийоми. *Психологія. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2007. № 27 – 28. С.30 – 32.
6. Коломієць А. М., Жовнич О. В., Коломієць Д. І., Івашкевич Є. М. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 65. С. 147-155.
7. Коломієць Д. І., Івашкевич В. М., Грицак А. В., Добринський В. С., Хомік О. М. Необхідність вивчення європейського досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Том. 1. С. 164-168.
8. Коломієць Л. І., Шульга Г. Б. Специфіка переживання кризових станів фахівцями соціальної сфери. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2023. Випуск 46. С. 166-170.
9. Кордунова Н. О., Дмитріюк Н. С. Емоційна стійкість як важлива складова особистості у період фахової підготовки. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2020. Том. VI. Психологія обдарованості, 17, 129-138.
10. Малхазов О. Р. Розвиток емоційної стійкості осіб, що переживають наслідки травматичних подій : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 215 с.
11. МОН і ЮНІСЕФ започатковують ініціативу «Спільно до навчання», щоб підтримати дітей у новому навчальному році. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-i-yunisef-zapochatkovuyut-iniciativu-spilno-do-navchannya-shob-pidtrimati-ditej-u-novomu-navchalnomu-roci>
12. Національний класифікатор України «Класифікатор надзвичайних ситуацій» ДК 019:2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text>
13. Носенко Е.Л. Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія. К.: Вища школа, 2003. 126 с.
14. Онопрієнко О. В. Результати вивчення досвіду організації освітнього процесу в початковій школі під час війни (контекст використання навчально-методичної літератури). *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу* : збірник тез доповідей. Педагогічна думка. 2022. С. 50-52.
15. Пилипенко К. В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього психолога-практика. *Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: колективна монографія* / ред. проф. Н. І. Пов'якель. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 137 – 147.
16. Практики, що рятують від тривоги: зберігаємо стійкість під час війни. URL : <https://osvitoria.media/experience/praktyky-shho-ryatuyut-vid-tryvog-zberigayemo-stijkist-pid-chas-vijny/>
17. Проект «Емоційна стійкість». URL : <https://ipid.org.ua/emociyna-stijkist>

18. Психосоціальний супровід особистості в складних життєвих обставинах. Колективна монографія за ред. / Шахов В.І. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Твори», 2023. 248 с.
19. Пухно С. В., Щербак Т. І. Емоційна стійкість як складова емоційно-етичної компетентності майбутніх вчителів. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2022. Випуск 2(20). С.136-143.
20. Реальність освітян у воєнних умовах. URL : https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/Realnist_osvityan_u_vijskovih_umovah_.pdf
21. Спільно до навчання. URL : <https://osvitanow.org/>
22. Твоя сила. Практикум для дітей та підлітків. URL : https://www.unicef.org/ukraine/media/19841/file/Tvoya_syla.pdf
23. Ahmad A., Sofi M. A., Sundelin-Wahlsten V., von Knorring A. L. Posttraumatic stress disorder in children after the military operation & “Anfal”; in Iraqi Kurdistan. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 2000; 9 P.235-243.
24. Akresh R., Lucchetti L., Thirumurthy H. Wars and child health: Evidence from the Eritrean–Ethiopian conflict. *Journal of Development Economics*. 2012; 99: P.330-340.
25. Amoné-P'Olak K., Garnefski N., Kraaij V. Adolescents caught between fires: Cognitive emotion regulation in response to war experiences in Northern Uganda. *Journal of Adolescence*. 2007; 30: P.655-669.
26. Bosqui T.J., Marshoud B. Mechanisms of Change for Interventions Aimed at Improving the Wellbeing, Mental Health and Resilience of Children and Adolescents Affected by War and Armed Conflict: *A Systematic Review of Reviews*. *Conflict and Health*, 2018. 12 (1) P. 1-17.
27. Day C. Committed for life? variations in teachers' work, lives and effectiveness. *Journal of Educational Change*, 2008. 9(3), P.243–260.
28. Education under attack. URL : <https://www.unicef.org/education-under-attack>
29. Huisman S., Singer N. R., Catapano, S. Resiliency to success: supporting novice urban teachers. *Teacher Development: An International Journal of Teachers' Professional Development*, 2010. 14(4), P.483–499.
30. Ivanchenko O. Z. Experience in the organization of the educational process in the medical university during the war in Ukraine. *Scientific trends and trends in the context of globalization : Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference, Umeå, Sweden, 19-20.08.2022. Umeå, 2022. C. 60-66.*
31. Jennings P. A., Snowberg K. E., Coccia M. A., Greenberg M. T. Improving classroom learning environments by Cultivating Awareness and Resilience in Education (CARE): results of two pilot studies. *The Journal of Classroom Interaction*, 2011. 46(1), P.37–48.
32. Morgan M. Resilience and recurring adverse events: testing an assets-based model of beginning teachers' experiences. *The Irish Journal of Psychology*, 2011. 32(3–4), P.92–104.
33. Nicolai S., Triplehorn C. The role of education in protecting children in conflict. *Humanitarian Practice Network (HPN)*. 2003. 32 p.
34. Slepski L.A. Emergency preparedness: concept development for nursing practice. *Nursing Clinics of North America*. 2005. Volume 40, Issue 3, P. 419-430.

References

1. Arshava I. F. Emotsiyna stiykist' lyudyny ta yiyi diahnostryka: monohrafiya. [Emotional stability of a person and its diagnosis: monograph]. 2006. 336 p.
2. Haluzyak V., Boyko V. Formuvannya rezyl'yentnosti maybutnikh uchyteliv yak predmet doslidzhen' u zarubizhnyi psykholohiyi. [Formation of resilience of future teachers as a subject of research in foreign psychology]. *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: pedahohika i psykholohiya*. 2023. V. 75. P.103-114.
3. Zhydets'kyi YU., Popovych N. Rozvytok u vykladachiv emotsiynoyi stiykosti [Development of teachers' emotional stability]. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4087>
4. Ivanchuk A., Krasyl'nykova I., Marushchak O. Formuvannya u studentiv interesudo vyvchennya zakonmirnostey nadzvychnykh sytuatsiy. [Formation of students' interest in studying the regularities of emergency situations]. *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: pedahohika i psykholohiya*. 2023. V.75. P.31-36.
5. Kyrylenko T. S. Analiz emotsiynoho svitu osobystosti: teoretychni polozhennya, proyavy ta metodychni pryomy. *Psykholohiya. [Analysis of the emotional world of the individual: theoretical propositions, manifestations and methodological techniques.]*. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiolohiya. Psykholohiya. Pedahohika*. 2007. № 27 – 28. P.30 – 32.
6. Kolomiyets' A. M., Zhovnych O. V., Kolomiyets' D. I., Ivashkevych YE. M. Aktualizatsiya navychok pedahoha, shcho neobkhidni dlya orhanizatsiyi osvitynoho protsesu v umovakh nadzvychnykh sytuatsiy. [Updating teacher skills necessary for organizing the educational process in emergency situations]. *Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy*. 2022. V. 65. P. 147-155.
7. Kolomiyets' D. I., Ivashkevych V. M., Hrytsak A. V., Dobryns'kyi V. S., Khomik O. M. Neobkhidnist' vyvchennya yevropeys'koho dosvidu orhanizatsiyi osvitynoho protsesu v umovakh voyennoho stanu ta v pisyavoyennyi chas. [The need to study the European experience of organizing the educational process in the conditions of martial law and in the post-war period]. *Naukovyyi chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy*. 2022. V.1. P.164-168.
8. Kolomiyets' L. I., Shul'ha H. B. Spetsyfika perezhyvannya kryzovykh staniv fakhivtsyamy sotsial'noyi sfery. [The specifics of experiencing crisis situations by specialists in the social sphere]. *Habitus: naukovyyi zhurnal z sotsiolohiyi ta psykholohiyi*. 2023. V. 46. P. 166-170.

9. Kordunova N. O., Dmytriyuk N. S. Emotsiyna stiykist' yak vazhlyva skladova osobystosti u period fakhovoyi pidhotovky. [Emotional stability as an important component of personality during professional training]. Aktual'ni problemy psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy. 2020. V. VI. Psykholohiya obdarovanosti, 17, P.129-138.
10. Malkhazov O. R. Rozvytok emotsiynoyi stiykosti osib, shcho perezhyvayut' naslidky travmatychnykh podiy : monohrafiya. [Development of emotional stability of persons experiencing the consequences of traumatic events: monograph]. 2022. 215 p.
11. MON i YUNISEF zapochatkovuyut' initsiatyvu «Spil'no do navchannya», shchob pidtrymaty ditey u novomu navchal'nomu rotsi. [MES and UNICEF launch the "Together to Study" initiative to support children in the new academic year]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-i-yunisef-zapochatkovuyut-iniciativu-spilno-do-navchannya-shob-pidtrimati-ditej-u-novomu-navchalnomu-roci>
12. Natsional'nyy klasyfikator Ukrainy «Klasyfikator nadzvychaynykh sytuatsiy» [National Classifier of Ukraine "Classifier of Emergency Situations"]. ДК 019:2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text>
13. Nosenko E.L. Kovryha N.V. Emotsiynny intelekt: kontseptualizatsiya fenomenu, osnovni funktsiyi: monohrafiya. [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions: monograph]. K.: Vyshcha shkola, 2003. 126 p.
14. Onopriyenko O. V. Rezul'taty vyvchennya dosvidu orhanizatsiyi osvith'oho protsesu v pochatkoviy shkoli pid chas viyny (kontekst vykorystannya navchal'no-metodychnoy literatury). [The results of the study of the experience of organizing the educational process in primary school during the war (the context of the use of educational and methodical literature)]. Problemy suchasnoho pidruchnyka: navchal'no-metodychne zabezpechennya osvith'oho protsesu v umovakh voyennoho chasu : zbirnyk tez dopovidey. 2022. P. 50-52.
15. Pylypenko K. V. Emotsiyna stiykist' yak profesiyno vazhlyva yakist' maybutn'oho psykholohapraktyka.. Praktychna psykholohiya v systemi vyshchoyi osvity: teoriya, rezul'taty doslidzhen', tekhnolohiyi: kolektyvna monohrafiya [Emotional stability as a professionally important quality of the future psychologist. Practical psychology in the system of higher education: theory, research results, technologies: collective monograph]. 2009. P. 137 – 147.
16. Praktyky, shcho ryatuyut' vid tryvoh: zberihayemo stiykist' pid chas viyny [Practices that save from anxiety: maintaining resilience in times of war]. URL : <https://osvitoria.media/experience/praktyky-shho-ryatuyut-vid-tryvog-zberihayemo-stiykist-pid-chas-viyny/>
17. Proyekt «Emotsiyna stiykist'» ["Emotional stability" project]. URL : <https://ipid.org.ua/emociyna-stiykist>
18. Psykhosotsial'nyy suprovid osobystosti v skladnykh zhyttyevykh obstavynakh. Kolektyvna monohrafiya. [Psychosocial support of the individual in difficult life circumstances. Collective monograph.]. / Shakhov V.I. [ta in.]. Vinnytsya: TOV «Tvory», 2023. 248 p.
19. Pukhno S. V., Shcherbak T. I. Emotsiyna stiykist' yak skladova emotsiyno-etychnoyi kompetentnosti maybutnikh vchyteliv. [Emotional stability as a component of emotional and ethical competence of future teachers]. Aktual'ni pytannya pryrodnycho-matematychnoy osvity. 2022. V.2(20). P.136-143.
20. Real'nist' osvityan u voyennykh umovakh. [The reality of educators in wartime conditions]. URL: https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/Realnist_osvityan_u_vijskovih_umovah_.pdf
21. Spil'no do navchannya. [Together to learning]. URL : <https://osvitanow.org/>
22. Tvoya syla. Praktykum dlya ditey ta pidlitkiv. [Your strength. Workshop for children and teenagers]. URL : https://www.unicef.org/ukraine/media/19841/file/Tvoya_sylya.pdf
23. Ahmad A., Sofi M. A., Sundelin-Wahlsten V., von Knorring A. L. Posttraumatic stress disorder in children after the military operation & “Anfal”; in Iraqi Kurdistan. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 2000; 9 P.235-243.
24. Akresh R., Lucchetti L., Thirumurthy H. Wars and child health: Evidence from the Eritrean–Ethiopian conflict. *Journal of Development Economics*. 2012; 99: P.330-340.
25. Amoné-P'Olak K., Garnefski N., Kraaij V. Adolescents caught between fires: Cognitive emotion regulation in response to war experiences in Northern Uganda. *Journal of Adolescence*. 2007; 30: P.655-669.
26. Bosqui T.J., Marshoud B. Mechanisms of Change for Interventions Aimed at Improving the Wellbeing, Mental Health and Resilience of Children and Adolescents Affected by War and Armed Conflict: *A Systematic Review of Reviews*. *Conflict and Health*, 2018. 12 (1) P.1-17.
27. Day C. Committed for life? variations in teachers' work, lives and effectiveness. *Journal of Educational Change*, 2008. 9(3), P.243–260.
28. Education under attack. URL : <https://www.unicef.org/education-under-attack>
29. Huisman S., Singer N. R., Catapano, S. Resiliency to success: supporting novice urban teachers. *Teacher Development: An International Journal of Teachers' Professional Development*, 2010. 14(4), P.483–499.
30. Ivanchenko O. Z. Experience in the organization of the educational process in the medical university during the war in Ukraine. *Scientific trends and trends in the context of globalization*. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference, Umeå, Sweden, 19-20.08.2022. Umeå, 2022. C. 60-66.
31. Jennings P. A., Snowberg K. E., Coccia M. A., Greenberg M. T. Improving classroom learning environments by Cultivating Awareness and Resilience in Education (CARE): results of two pilot studies. *The Journal of Classroom Interaction*, 2011. 46(1), P.37–48.
32. Morgan M. Resilience and recurring adverse events: testing an assets-based model of beginning teachers' experiences. *The Irish Journal of Psychology*, 2011. 32(3–4), P.92–104.
33. Nicolai S., Triplehorn C. The role of education in protecting children in conflict. *Humanitarian Practice Network (HPN)*. 2003. 32 p.
34. Slepski L.A. Emergency preparedness: concept development for nursing practice. *Nursing Clinics of North America*. 2005. Volume 40, Issue 3, P. 419-430.